

БОГОСЛУЖБОВИЙ СПІВ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОСЛІДОВНІСТЬ ЙОГО НОТНОГО ЗАПИСУ Й ДРУКУ

Визначені особливості богослужбового співу Києво-Печерської Лаври; простежена історія його становлення; розглянута послідовність створення лаврських рукописних нотних книг; наданий історичний огляд нотно-видавничої діяльності Києво-Печерської Лаври; репрезентовані принципи відбору богослужбових співів до публікації; окреслений сучасний процес відновлення автентичного лаврського співу.

Ключові слова: Києво-Печерська Лавра, літургійна музика, богослужбовий спів, нотно-видавнича справа, музичне видавництво, нотні видання.

Богослужбовий спів Києво-Печерської Лаври (КПЛ) за своєю давниною, самобутністю та благозвучністю становить дорогоцінне надбання Православної Церкви. Перші згадки про лаврські наспіви відносяться до другої половини XI ст.¹ Спів богослужбовий має суворо регламентовані характеристики та завдання, які значно відрізняються від музики світської. Заради збереження церковного співу від мирських впливів – театральності, пристрасності, надчутливості – встановлено суворі правила побудови церковних мелодій. Монастирський спів традиційно позбавлений різного роду сентиментальних прикрас, проте може бути покайним, піднесено-подячним, іноді урочистим, «маестозним» (від італ. *maestoso* – велично). Богослужбовий спів у КПЛ ще за часів перших київських подвижників стає невід’ємною частиною духовного діяння, продовженням і підтримкою молитви. В процесі молитовної практики й були віднайдені ті мелодійні, інтонаційні, акустичні риси лаврського хорового співу, що досі складають незабутні враження на слухачів і породжують незліченні спроби його повторення.²

¹ Збереглися, наприклад, спогади про інока Києво-Печерського монастиря Григорія (кінець XI – початок XII ст.) – талановитого автора духовних пісень-канонів, святкових служб (зокрема князю Володимирові та Феодосію Печерському), а також співів, присвячених різним релігійним подіям [1, с. 14].

² «...для розуміння музики, подібної лаврському пению, надобно очистити внутрішній слух наш [...] Тогда можно только постигнуть и объять душою это пение, подобного»

Довгий час лаврські співи створювалися та передавалися з покоління в покоління лише усно, і тільки з кінця XVI – початку XVII ст. вони поступово були покладені на ноти. Історію та послідовність створення лаврських рукописних богослужбових лінійних нотованих книг описано в передмові до першого тому нотного Обиходу Києво-Печерської Успенської Лаври [4, с. I–IV]. Найбільш вживані богослужбові співи КПЛ вперше були відібрані й зафіксовані в рукописному Ірмології 1728 р. – книзі великого формату, квадратної нотації, з наданням однієї основної партії. У 1851 р. Ірмологій був переписаний у двох примірниках, також квадратною нотою. Один із примірників було передано до Св. Синоду, згідно з його указом. Однак Ірмології 1728 р. і 1851 р. ще не містили повного кола богослужбового співу і мали деякі неточності у викладенні. Тому досить скоро, в 1865–1873 рр., був записаний новий більш повний одноголосний лаврський нотний Обиход, вже круглою (італійською) нотою, в 2-х примірниках (по одному на кожний клірос). Крім цих основних нотних богослужбових рукописних книг лаврські співаки переписували деякі окремі голосові партії, користуючись на кліросах рукописними нотними зошитами.

Головним виконавцем і творцем лаврських співів був «монастирський», або «великоцерковний», хор, що формувався поступово. Склад голосів у хорі змінювався, і з середини XIX ст. головний склад хору укладався з тенорів (перших і других), басів (перших, других і октав) і альтів-канонархів.

Найбільш урочисті служби проходили у головному лаврському храмі – Великому Успенському соборі. Виконання лаврських співів відбувалося всією сукупністю храмового дійства. Учасниками музичного супроводу таїнства богослужіння були не тільки півчі, але й весь простір храму, його улаштування, акустика (останньою славився Великий Успенський собор). Хористи в храмі розташовувалися на двох кліросах, співи обох кліросів – разом або по чергово – створювали особливий акустичний ефект – рухливі об'єми звуків, що набігали один на одного, розростаючись або згасаючи під куполом храму. Богослужіння в Лаврі були довгими і не тільки тому, що точно виконувався статут монастирської служби, але й через своєрідність усталеної традиції – співу протяжного, з численними повтореннями (тривалість богослужінь доходила іноді до 7 годин). У другій половині XIX ст. в Лаврі поряд з «монастирським» був створений більш сучасний і витончений «митрополичий» хор. Очоловав його ві-

каторому, говорю твердо и решительно, нет во всей Руси» [2, с. 82–83]. Показовими є також захоплені відгуки стосовно лаврського співу першої половини XVII ст. європейського подорожнього Йоханнеса Гербніна [3, с. 74–75].

домий духовний композитор і регент ієромонах Іадор¹. Це був також чудовий церковний хор, в ньому відчувалися впливи музики нового концертного стилю, більш сьогочасного, елегантного та романтичного.

Збереглися спогади очевидця концерту за участю почергово двох лаврських хорів – «великоцерковного» і «митрополичого»: «Спочатку виступав митрополичий хор з якою-то дуже складною, замисливою гармонічною мелодією. В ній було багато чисто світської романтики і ніжності. Безсумнівно, виконання і саме музикальне вироблення виробили на слухачів велике художнє враження. Закінчили останні мелодичні частини. На зміну зазвучав великоцерковний хор. Він виконував з участю керівника і канонарха, по всіх правилах і традиціях лаврських клиросів, «На реках Вавилонських». Спочатку виступав потужний і низький бас, який співав слова «на реках Вавилонських». На високій ноті в тональності песнопіння канонарх підхватив «там сидохом і плакахом». Після цього роздавалось могутнє величественне співання двох з'єднаних в один хор клиросів, які повторювали вироблені канонархом слова». Це своєрідне змагання хорів, на думку очевидця, виявилось безперечним тріумфом «великоцерковного» лаврського хору [5, с. III–IV].

Багатоголосне нотне викладення, запис співів за голосами почали робити в КПЛ лише з середини XIX ст. До цього періоду багатоголосне виконання співів традиційно здійснювалось півчима по слуху. В залежності від урочистості служби та кількості хористів спів виконувалися різними складами голосів. У «монастирському» хорі провідною вокальною партією, яка виконувала основну мелодію співу, була партія другого тенора – саме цю партію відображено в одноголосних нотованих рукописних лаврських богослужбових книгах. Решта хорових партій співалися по слуху, «пристосовуючись до головних партій звукоряду» – основної мелодії. Партія першого тенора вибудовувалася на третю вище від провідної, верхнім голосом була партія альти, а басова партія виконувалася октавою нижче другого тенора. На певних урочистих службах спів виконувалися «повним змішаним» хором, при якому додавались перші та другі дисканти, які подвоювали партії тенорів. При малому складі змішаного хору тенори виконували партію першого голосу, партію другого голосу (основну мелодію) виконували дисканти, альти – партію третього голосу, а басы – четвертого. При триголосному виконанні співу вилучалася альтова партія.

Усі нотні видання КПЛ, що зберігаються у Відділі музичних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВМФ НБУВ),

¹ Іадор (Ткаченко Іларіон Афанасійович; 1865–1938?), ієромонах, регент митрополичого хору, згодом (після 1921 р.) – ігумен, архімандрит КПЛ.

є в хоровому викладенні. Видавнича діяльність Лаври нараховує понад чотири століття¹. Від дня заснування друкарні і до революційних подій 1917–1918 рр. у КПЛ було опубліковано значну кількість книг – богослужбових, богословських, історичних, полемічних, просвітніх, літературно-художніх. Нотні ж видання, на відміну від книг, в КПЛ почали друкуватися відносно недавно, наприкінці XIX – на початку XX ст. Практично до кінця XIX ст. лаврські півчч під час богослужінь користувалися рукописними нотними книгами.

Найстаріше серед лаврських друкованих нотних видань, що зберігаються у ВМФ, – «Чин молебного пения Успению Пресвятыя Богородицы с Акафистом», датований 9 лютого 1896 р. Видання містить чинопослідування головного храмового свята КПЛ². Нотні додатки співів свята у вигляді хорової партитури (Тенор 1-й, Тенор 2-й, Бас) розташовані наприкінці книги, на арк. 61–81. Кожна партія написана на окремому нотному рядку. Партії тенорів записані в ключі «до» (теноровому), баса – «фа» (басовому). Нотний текст надрукований круглою (італійською) нотою, без тактових рис. Книга святково оздоблена – з золоченим обрізом, численними ілюстраціями (іконами-клеймами, орнаментованими заставками), кожна сторінка обрамлена рамкою зі складним багатобарвним рослинно-графічним орнаментом.

Початок виданню повного багатоголосного нотного Обиходу в КПЛ був покладений у перші роки XX ст. До цього часу повного хорового запису та публікації всього кола лаврського співу не існувало. Однак багатоголосні переклади, обробка лаврських співів, їх запис здійснювалися і раніше, починаючи з середини XIX ст. [7, с. II].

Важливими є спогади парафіянина, який був близько знайомим з одним із знавців лаврських співів – ієромонахом (а згодом – архімандритом) о. Флавіаном: «У него [о. Флавіана – *I. С.*] в кельї хранился

¹ Перше лаврське видання датоване 1616 р., найдавніші документально підтвержені відомості про діяльність Лаврської друкарні відносяться до 1606 р. Серед документів архіву Львівського братства зберігається лист Єлисея Плетенецького (1619 р.), в якому є відомості про діяльність Лаврської друкарні в цей період [6, с. 6–7].

² «Пройдите Россию из конца в конец, посетите все ее обители, ни в одной из них не услышите такого дивного пения, каким оглашается Киевопечерская Лавра в навечерии дня Успения Богоматери. Что сказать об этом пении? Как выразить то влияние, которое оно производит на душу? Громовый голос главного уставщика заводит первый стих предназначенного псалма; хор безмолствует. Юный канонарх серебряным голосом продолжает чтение того же стиха, вдруг раздается пение огромного лика, составленного из одних монашествующих. Что за пение! Слышал я много хоров на св. Руси; сам с любовию изучал нашу церковную музыку, понимаю ее на столько, сколько сил моих есть: но подобного пения выразить и перевести на ноты не могу, да и не умею...» [2, с. 83].

старинный лаврский обиход, написанный в старом альтовом ключе, причем ноты изображены были в виде квадратиков. О. Флавиан очень любил показывать этот обиход посетителям и давал весьма интересные пояснения, как из старинной ведущей мелодии, написанной для одного голоса, [... I. C.] вырастала дивная многоголосная гармония лаврского хора. И должно признать, что обработка лаврских мелодий о. Флавианом действительно производилась с большой бережностью и стремлением сохранить точность и своеобразие старинных напевов» [5, с. III–IV].

Підготовка до видання нотного Обиходу Києво-Печерської Лаври, на пропозицію намісника Лаври архімандрита Антонія¹ і з благословення митрополита Київського і Галицького Флавіана, була розпочата в 1905 р. Духовний Собор Лаври обрав комісію з фахівців лаврського співу. Очолював її екклісіарх архімандрит Назарій. Відбирання співів для багатотомного видання нотного Обиходу Києво-Печерської Лаври, їх обробку та редагування виконували регент Лаврського Митрополичого хору ієромонах Іадор, уставщики Лаврської Великої церкви ієромонахи Феодорит і Флор (Флавіан), підуставщики ієромонахи Прокл і Іоасаф, викладач Київської духовної семінарії В. Г. Петрушевський [8, с. I]. Видання здійснювалося під патронатом вже наступного намісника Лаври – архімандрита Амвросія (Булгакова)². Під час роботи над публікацією нотного Обиходу Києво-Печерської Лаври були враховані, проаналізовані і зафіксовані (покладені на ноти за голосами) особливості чинної практики лаврського хорового співу. При цьому були уточнені та збережені традиційно прийняті в Лаврі за давніх часів особливості гармонізації, часто з ухиленнями від правил класичної музичної гармонії в бік так званого «строного стилю» – численних паралельних слідувань квінт, октав, перечень та ін. Були ще виправлені найбільш різкі порушення просодичних наголосів у тексті, хоча більша їх частина, як традиційно схвалена особливість практики лаврського співу з давніх часів, збережена [7, с. III]. Письмовими джерелами, що використовувалися при складанні друкованого Лаврського нотного обиходу, послужили рукописні одноголосні нотні книги: Обиход 1865–1873 рр. і Ірмологій 1851 р., а також рукописні зошити голосових партій, що переписувалися та вживалися на кліросах.

До 1917 р. у КПЛ були опубліковані 4 частини Нотного Обиходу: «Всенощне бдіння», «Літургія свв. Іоанна Златоуста та Василя Великого», «Дванадесять свята», «Спів під Св. Чотиридесятницю і Страсну

¹ Архімандрит Антоній (Петрушевський, 1828–1912) обіймав посаду намісника Лаври у 1896–1909 рр.

² Архімандрит Амвросій (Булгаков, 1845–1920) обіймав посаду намісника Лаври у 1909–1917 роках.

Седмицю». Перші три частини Обиходу видані в п'яти книгах кожна: один том – партитура і чотири книги – вокальні партії. Видання четвертої частини серії «Спів під Св. Чотиридесятницю і Страсну Седмицю» включає лише партитуру, вокальних партій (голосів) у фондах НБУВ не віднайдемо, надрукувати їх, скоріше за все, не встигли. Не було видано до революції й інші частини Нотного Обиходу – Тріодь Цвітну, Ірмологіон, Октоїх.

Перша частина Нотного Обиходу Києво-Печерської Свято-Успенської Лаври була опублікована в 1910 р. Остання книга нотної серії вийшла в 1915-му. Робота над виданням лаврської серії припинилася з початком Першої світової війни. Активному видавничому процесові перешкодили військово-політичні та економічні зміни в країні. Багато священників у цей період були зайняті більш невідкладними завданнями воєнного часу. Наприклад, один з активних учасників підготовки до видання лаврського Нотного Обиходу православний композитор і регент митрополичого хору ієромонах Іадор з серпня 1915 і до лютого 1918 р. служив священником шпиталю в діючій армії. Саме тоді він написав патріотичний твір для змішаного хору без інструментального супроводу – «Кантата. Война 1914 г.». «Кантата» видана в КПЛ в 1915 р. у вигляді хорової партитури і голосів. Вперше була виконана в лаврському шпиталі для поранених воїнів. У період між 1905 і 1910 рр. о. Іадор написав і опублікував також серію нотних видань «Духовно-музичні твори для змішаного хору Ієромонаха Іадора». Серія містить 6 композицій: «С нами Бог»; «Отче наш»; «Не завидуй лукавнующим», концерт з 36-го псалма; «Нині отпущаюши» двухорне; «Іже херувими» № 1; «Ектенія мирна» (грецькою). Кожен з творів виданий у вигляді партитури і голосів, на книгах вказані проспекти серії. Ймовірно, твори були написані для лаврського «митрополичого» хору і ним же виконані, однак загалом серія видань не має посилань на належність КПЛ. Видання надруковані в Москві, у видавництві Петра Юргенсона, і є власністю автора і видавця.

До 1917 р. в КПЛ була підготовлена до видання й п'ята частина нотного Обиходу – «Тріодь Цвітна», проте надрукувати її через революційні катаклізми та подальшу експропріацію друкарні не встигли. В документах, що зберігаються в НБУВ й були опубліковані у звітах Всеукраїнської академії наук за 1923 р., є деякі відомості про долю лаврської друкарні після її конфіскації. До початку 1922 р. друкарнею КПЛ володів київський «Печатътрест». Потім, після судових тяжб, друкарню передали у відання Академії наук (АН), однак на той час стан друкарні вже був жалюгідним: «На превеликий жаль, здано нам Лаврську друкарню в дуже кепському становищі, напівзруйновану» [9, с. 379]. Для відновлення друкарні АН підписала договір з головою видавничого товариства «Друкар» П. О. Балицьким,

запросивши його на посаду керуючого друкарнею з умовою, що він її відремонтує і поповнить. Свої зобов'язання перед Академією стосовно відновлення друкарського обладнання Павло Олександрович «більше-менше виконував», однак набрав багато боргів, тому в травні 1923 р. був відсторонений від керівництва. Не маючи коштів на виплату боргів і забезпечення друкарні, керівництво АН, за посередництва харківського Наркомпросу, передало права на експлуатацію друкарні видавництву «Шлях освіти». Зі свого боку, видавництво зобов'язалося нести за друкарню матеріальну та юридичну відповідальність, а також гарантувало друкувати для потреб Академії 10 аркушів щомісяця (на папері АН). Згодом видавництво активно використовувало устаткування друкарні: «... тепер «Шлях освіти» затоплює всю Україну своїми українськими виданнями. Та, на жаль, рівно 10 аркушів на місяць для самої Академії він іще не дає» [9, с. 380].

У роки Другої світової війни будівля колишньої лаврської друкарні сильно постраждала, залишилися лише стіни, навіть без даху. У 1950-ті роки будинок відновили, на початку 1970-го капітально відремонтували і відкрили у ньому Державний музей книги та друкарства України [10, с. 3]. Друкарська ж справа у КПЛ відновилася лише 1996 р., з новим обладнанням, в іншому приміщенні, на території нижньої частини Лаври. За минулий після відкриття друкарні проміжок часу, згідно з лаврськими електронними видавничими проспектами, були опубліковані такі нотні видання:

Нотный Обиход Киево-Печерской Лавры [Ноти]. Ч. 4: Пение в Св. Четырдесятницу и Страстную Седмицу. – Партитура. – К., 1998. – 114 с.

Чин молебного пения Успению Пресвятой Богородицы с акафистом [Текст; Ноти]. – Партитура. – К., 2006. – 159 с.

Нотный Обиход Киево-Печерской Лавры [Ноти]. Ч. 2: Божественная Литургия. – Партитура. – К., 2006. – 156 с.

Нотный Обиход Киево-Печерской Лавры [Ноти]. Ч. 2: Божественная Литургия. – Партитура. – К., 2008. – 155 с.

Нотный Обиход Киево-Печерской Лавры [Ноти]. Ч. 4: Великий пост и страстная Седмица. – Партитура. – К., 2008. – 352 с. [11, с. 2].

Практично всі нещодавно опубліковані в лаврській друкарні нотні збірки є дещо відредагованими перевиданнями з дореволюційної серії. Від початку XXI ст. публікація серії видань Нотного Обиходу Києво-Печерської Лаври продовжилася, однак вже у Київському Свято-Троїцькому Іонинському монастирі. У 2002 р. надрукована 5-та частина Обиходу – «Цветная Триодь», що містить співи: Світлої Седмиці (Великодні); служб у святкові тижні: Фоміну; Святих жен мироносиць; про розслабленого; про самарянина; про сліпого, а також співи П'ятидесятниці. Видання складене уставщиком Іонинського монастиря ігуменом Спиридоном (Письменним)

за рукописними матеріалами КПЛ 1917 р. У 2008 р. братією цього монастиря під керівництвом і загальною редакцією ігумена Спиридона (Письменного) здійснено видання Ірмологіону – шостої частини нотного Обиходу Києво-Печерської Лаври [12, с. I–II]. Партитура в 2-х книгах. Перша книга включає ірмоси 1–4 гласів, друга – гласів 5–8-го. Нотний текст надруковано круглою (італійською) нотою, без тактових рис. Оформлено видання ідентично до дореволюційної лаврської серії. Лише обкладинка видання 2008 р. – монохромна, і титульний лист повторює обкладинку. У серії лаврських видань 1910–1915 рр. титульний лист і обкладинка розрізняються за назвою серії та за оформленням.

Богослужбові наспіви КПЛ свого часу набули поширення в багатьох православних духовних обителях, зокрема стали основою нотних обиходів великих монастирів північного сходу Російської імперії. Відомості про це подані в передмові до збірки церковних співів: «Богородичны на Господи воззвах, именуемые догматиками, Богородичны на стиховнах, антифоны и ирмосы воскресные всех восьми гласов. Киевского роспева. Переложение А. Фатеева¹». Видання надруковане 1901 р. в Санкт-Петербурзі «иждивением Киево-Печерской Лавры духовника схимо-игумена Антония». У передмові зазначено: «сей догматик списан с подлинника, собственно-ручно писанного блаженной памяти старцем, Глинской пустыни игуменом Филаретом...» [13, с. 1]. Преподобний Філарет Глинський (*Фома Данилевський, 1777–1841*) ще тринадцятирічним отроком розпочав свій духовний шлях у КПЛ. Надзвичайно музично обдарований Фома Данилевський спочатку працював на Дальніх Печерах канонархом, пізніше – у Великій Лаврській церкві клірошанином. З 1802 р., прийнявши постриг, о. Філарет впродовж п'ятнадцяти років перебував у Софроніївській пустині². Як досвідчений півчий він працював там кліросним уставщиком, пізніше – благочинним монастиря. З 1817 р. і до своєї кончини о. Філарет був настоятелем Глинської пустині, заснував і благоустроїв ще й декілька інших обителей. Упродовж перебування в Софроніївській пустині о. Філарет написав 5 нотних богослужбових книг. У передмові до видання 1901 р. засвідчено, що джерелами для створення цих книг стали рукописні нотні книги КПЛ: «...с достоверностью можно полагать, что нотные книги эти были списаны им [о. Філаретом – *I. С.*] с древних нотных обиходов Киево-

¹ Олександр Семенович Фатеев (1835–1920), композитор, педагог, диригент (регент у Києві, Курську, Санкт-Петербурзі), викладач Придворної співацької капели. 1892 р. переїздить до Києва, приймає чернецтво в Іонинському монастирі з іменем Феодосій, де й працює над гармонізацією співів Обиходу Києво-Печерської Лаври.

² Софронієво-Мовчанська печерська пустинь Різдва Пресвятої Богородиці, православний чоловічий монастир, розташований у Сумській області.

Печерской Лавры, по которым он там пел сам, изучил их и затем перенес в обе упомянутые обители, и далее [...] из этих-то собственноручных его книг писались потом, им же самим и его сотрудиниками, книги для Глинской пустыни и для Святых гор, Харьковской губ.» [13, с. III]. Для підтвердження цих положень додається порівняльний аналіз нотних Обиходів Софроніївської і Глинської пустинь, писаних о. Філаретом на початку XIX ст., з рукописним Обиходом Києво-Печерської Лаври середини XIX ст. Згідно з документами, ігумен Філарет, спираючись на власний досвід практики лаврського співу та на стародавні нотні книги КПЛ, написав нотні Обиходи для ряду чоловічих монастирів – Глинського, Софроніївського, Святогорської Лаври – і декількох жіночих обителей¹. Отже, наспіви КПЛ, їхні особливості та практика здійснили значний вплив на богослужбовий спів православної церкви взагалі і особливо на теренах півдня та північного сходу Російської імперії. Піснеспіви КПЛ є підмурком «Київського», «Києво-печерського роспева», одного з основних і найбільш ліричних канонічних православних розспівів.

Різними композиторами неодноразово здійснювалися обробки та переклади піснеспівів КПЛ. Найбільш повними та коректними, окрім раніше згаданих обробок О. С. Фатєєва, вважалися гармонізації лаврських співів Леоніда Дмитровича Малашкіна. Л. Малашкін гармонізував на чотири голоси церковний «обиход» Києво-Печерської Лаври, що містив Літургію, Всенощну і окремі співи. У ВМФ НБУВ зберігається видання 1887 р. «Літургія св. Іоанна Златоустого по напеву Києво-Печерской Лавры» та деякі окремі хорові твори композитора, надруковані в сучасних збірках. Серед них – лаврські співи зі Всенощної: «Блажен муж (поемый в пещерах)», «Сугубая ектенія», «Величание Преподобному Феодосію Печерському», в гармонізації Л. Малашкіна для чоловічого або мішаного хорів [14, 98, 272].

У наш час поволі йде процес відновлення традицій лаврського співу. Зараз регентам та хористам КПЛ доводиться відроджувати втрачені за десятиріччя репресій співочі лаврські навички. На щастя, у цьому їм допомогли насельники монастиря, клірошани старої Лаври – схиігумен Агапіт та ігумен Пафнутій (схиархімандрит Феофіл), які знали та пам'ятали давні традиції лаврського співу. Значну кількість рукописних нот у часи гоніння після закриття Лаври зберіг ігумен Феодосій, в схимі Антоній. Неоціненний досвід у відродженні старовинних наспівів та особливостей лаврського співу зміг передати послідовникам о. Спиридон (схиархімандрит

¹ Зокрема, о. Філарет заснував жіночий Благовіщенський монастир Оренбурзької єпархії [13, с. I].

Діонісій)¹. О. Спиридон знав напам'ять не тільки лаврський спів, але й уставні його особливості, пояснював, яка була розстановка голосів, де стояв регент, як діяв канонарх. Він пам'ятав усі повсякденні розспіви, які використовувалися на «буденних» службах, що дуже важливо, адже в друкованих лаврських партитурах подано переважно святкові співи [15, с. III]. Усі ці зауваження вкрай важливі, тому що дозволяють відродити автентичні особливості хорového лаврського співу, ті його відтінки, штрихи, навички, які неможливо передати на папері, і які традиційно передавалися від покоління до покоління лише усно.

У сховищах НБУВ зберігається більшість з опублікованих у Лаврі дореволюційних нотних видань, зокрема й усі дореволюційні видання серії нотного Обиходу Києво-Печерської Успенської Лаври. Однак багатьох сучасних видань з нині відтворених духовних установ, у тому числі й більшості знову опублікованих нотних лаврських видань, у фондах НБУВ немає. На жаль, літературою зі спеціальних, відомчих, приватних і зарубіжних видавництв у наш час фонди бібліотеки поповнюються нерегулярно, переважно завдяки даруванню.

Нотні збірки лаврських співів з фондів НБУВ – як рукописні, так і друковані – у наш час є раритетами, вони потребують ретельного, всебічного наукового вивчення та опрацювання. Музика духовна, культова, обрядова, що створювалась і виконувалась протягом століть, має для своєї культури вселенський, онтологічний сенс, є основою музичної мови нації. Носіями її завжди були всі соціальні верстви населення. Викорінення саме цих пластів духовності завдає найглибшої шкоди вітчизняній культурі. Тотальне знищення церковних установ та їхнього майна, у тому числі й бібліотек, багаторічні репресивні дії атеїстичної влади по відношенню до православної культури, духовних закладів, перешкоджання не тільки виконанню музичних творів, але й ґрунтовному дослідженню, всебічному аналізу і фіксуванню нотних документів культової музики відкинули далеко назад вітчизняну музичну культуру, науку, в тому числі й бібліографію вітчизняної літурґіки. Зараз запущений процес посилюючого надолуження втрачених сторінок вітчизняної культової музики, послідовного виявлення та вивчення національної музичної спадщини. Максимально повний і грамотний облік документів, створення бібліографічного нотного репертуару духовної музики є одними з найважливіших завдань музичної бібліографії і невідмінними елементами збереження вітчизняної музичної культури.

¹ Архімандрит Спиридон у схемі Діонісій (Лукич Кирило Миколайович, 1908–1991).

Список використаних джерел

1. Києво-Печерська Лавра – пам'ятка історії та культури України / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2006. – 426 с.
2. Разумовский Д. В. Богослужбное пение Русской Церкви. Т. 1 : Теория и практика церковного пения / Протоирей Дмитрий Разумовский. – М., 1886. – 172 с.
3. Русская духовная музыка в документах и материалах. Том III : Церковное пение пореформенной России в осмыслении современников : 1861–1918. – М., 2002. – 903 с.
4. Нотный Обиход Киево-Печерской Успенской Лавры. Ч. 2 : Литургия свв. Иоанна Златоуста и Василия Великаго. – Партитура. – К. : Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1910. – VIII, 92 с.
5. Спасский П. (инок Петр). Песнопения Киево-Печерской Лавры [Электронный ресурс] // Русский инок. – Джорданвилль (USA). – № 37 (200), сентябрь 2005.
6. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
7. Нотный Обиход Киево-Печерской Успенской Лавры. Ч. I : Всенощное бдение. – Партитура. – К. : Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1910. – VIII, 247 с.
8. Нотный Обиход Киево-Печерской Успенской Лавры. Ч. 3 : Дванадцятьє праздники. – Партитура. – К. : Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 1913. – VII, 308 с.
9. Історія Академії наук України. 1918–1923 : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – 575 с.
10. Страницы истории типографии и издательства Киево-Печерской Лавры [Электронный ресурс] // Святая Успенская Киево-Печерская Лавра. – www.lavra.ua.
11. Святая Успенская Киево-Печерская Лавра : каталог изданий [Электронный ресурс] www.lavra.com.
12. Обиход нотный Киево-Печерской Лавры [Ноти]. Ч. 6 : Ирмологий. Т. 1 / под общ. ред. игумена Спиридона (Письменного). – Партитура. – К. : Свято-Троїцький Іонинський монастирь, 2008. – 368 с.
13. Фатеев А. С. Богородичны на Господи воззвах именуемые догматиками, Богородичны на стиховнах, антифоны и ирмосы воскресные всех восьми гласов : Киевского роспева / перелож. А. Фатеева. – СПб, 1901. – VI, 114 с.
14. Болгарский Д. А. Всенощное бдение. Вечерня. Утреня. Богослужбные песнопения православной церкви. – К., 2014. – 415 с., 623 с.
15. Архимандрит Поликарп (Линенко). О великопостных особенностях и традициях в Киево-Печерской лавре [Электронный ресурс] // Православная жизнь. – 2015.03.23.

References

1. *Kyievo-Pecherska Lavra – pamiatka istorii ta kultury Ukrainy* [Kyiv-Pechersk Lavra as a historical and cultural monument of Ukraine]. (2006). Kyiv. [In Ukrainian].
2. Razumovskii, D. V. (1886). *Bogosluzhebnoe penie Russkoi Tserkvi* [Liturgical chant of the Russian Church]; *Vol. 1. Teoriia i praktika tserkovnogo peniia* [Theory and practice of church music]. Moscow. [In Russian].

3. *Russkaia dukhovnaia muzyka v dokumentakh i materialakh* [Russian spiritual music in documents and materials]: *Vol. 3. Tserkovnoe penie poreformennoi Rossii v osmyslenii sovremennikov: 1861–1918* [Church chant in post-reform Russia as understood by its contemporaries: 1861–1918]. (2002). Moscow. [In Russian].
4. *Notnyi Obikhod Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry* [Music notation of Kyiv-Pechersk Dormition Lavra]: *Pt. 1. Liturgiia sv. Ioanna Zlatoustago i Vasiliia Velikago: partitura* [Liturgy of St. John Chrysostom and St. Basil the Great: musical score] (1910). Kyiv: Tipografiia Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry. [In Russian].
5. Spasskii, P. (monk Petr). (2005). *Pesnopeniia Kievo-Pecherskoi Lavry* [Canticles of Kyiv-Pechersk Lavra]. In *Russkii inok* [Russian monk], No. 37 (200). Jordanville. [In Russian].
6. Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. Lviv: Instytut ukrain-oznnavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
7. *Notnyi Obikhod Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry* [Music notation of Kyiv-Pechersk Dormition Lavra]: *Pt. 1. Vsenoshchnoe bdenie: partitura* [All-night vigil: musical score] (1910). Kyiv: Tipografiia Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry. [In Russian].
8. *Notnyi Obikhod Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry* [Music notation of Kyiv-Pechersk Dormition Lavra]: *Pt. 3. Dvanadesiatye prazdniki: partitura* [Twelve great church holidays: musical score] (1913). Kyiv: Tipografiia Kievo-Pecherskoi Uspenskoii Lavry. [In Russian].
9. *Istoriia akademii nauk Ukrainy: 1918–1923: dokumenty i materialy* [History of the Academy of Sciences of Ukraine: 1918–1923: documents and materials] Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
10. *Stranitsy istorii tipografii i izdatelstva Kievo-Pecherskoi Lavry* [Pages of the history of printing and publishing houses of Kyiv-Pechersk Lavra]. Retrieved from www.lavra.ua. [In Russian].
11. *Sviataia Uspenskaia Kievo-Pecherskaia Lavra: katalog izdaniy* [Holy Dormition Kyiv-Pechersk Lavra]. Retrieved from www.lavra.com. [In Russian].
12. Spiridon (Pismennyi). (Ed.). (2008). *Obikhod notnyi Kievo-Pecherskoi Lavry* [Music notation of Kyiv-Pechersk Lavra]: *Pt. 6. Irmologii: partitura* [Irmologion: musical score] Kyiv: Sviato-Troitckii Ioninskii monastyr. [In Russian].
13. Fateev, A. S. (Trans.). (1901). *Bogorodichny na Gospodi vozzvakh imenuemye dogmatikami, Bogorodichny na stikhovnakh, antifony i irmosy voskresnye vsekh vosmi glasov: Kievskogo rospeva*. Saint Petersburg. [In Church Slavonic].
14. Bolgarskii, D. A. (2014). *Vsenoshchnoe bdenie. Vechernia. Utrenia. Bogoslužebnye pesnopeniia pravoslavnoi tserkvi* [All-night vigil. Vespers. Matins. Liturgical hymns of the Orthodox Church]. Kyiv. [In Russian].
15. Polikarp, archimandrite (Linenko). (2015). *O velikopostnykh osobennostiakh i traditsiiakh v Kievo-Pecherskoi lavre* [On quadragesimal specifics and traditions in Kyiv-Pechersk Lavra]. In *Pravoslavnaia zhizn* [Orthodox life] (online resource). [In Russian].

Savchenko Iryna Valentynivna

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Liturgical chants of Kyiv-Pechersk Lavra: specifics and sequence of musical notation and printing.

The article covers specifics of liturgical chants in Kyiv-Pechersk Lavra, their uniqueness, characteristics and tasks. It traces the history of Lavra's chants history, development during many centuries and virtual abolition in Soviet times. The author notes an immense influence of Lavra's chants on liturgical chants of the Orthodox Church in general and especially on the territory of the south and north-east of the former Russian Empire. The sequence of Lavra's handwritten sheet music books creation is considered. The historical review of sheet music publishing in the Kyiv-Pechersk Lavra is given, the principles of selection of liturgical chants for publishing are defined. Printed music editions published in the Lavra before 1917 are listed. Some of the most complete and correct treatments of the chants of the Kyiv-Pechersk Lavra created and published outside the Lavra are distinguished. The process of gradual restoration of authentic Lavra chants and the current state of music publishing in the Kyiv-Pechersk Lavra are described. The main tasks of the national musical bibliography for revealing, systematization and description of liturgical printed music are outlined.

Key words: Kyiv-Pechersk Lavra, liturgical music, liturgical chants, sheet music publishing, music publishing, printed music.

Савченко Ирина Валентиновна

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Богослужбное пение Киево-Печерской лавры, особенности и последовательность его нотной записи и печати

Освещены особенности богослужбного пения Киево-Печерской Лавры, его самобытность, характеристики и задачи. Прослежена история становления лаврского пения – постепенность его многовекового развития и практическое исчезновение в советские времена. Отмечено значительное влияние песнопений Лавры на богослужбное пение православной церкви вообще и особенно – на территориях юга и северо-востока бывшей Российской империи. Определена последовательность создания лаврских рукописных нотных книг. Представлен исторический обзор нотно-издательской деятельности Киево-Печерской Лавры, описаны принципы отбора богослужбных песнопений к публикации. Перечислены нотные издания, напечатанные в Лавре до 1917 г. Выделены некоторые наиболее полные и корректные обработки песнопений Лавры, которые созданы и опубликованы вне ее стен. Описан процесс постепенного возрождения аутентичного лаврского пения, а также современное состояние нотно-издательского дела в Киево-Печерской Лавре. Очерчены основные задачи отечественной музыкальной библиографии по выявлению, систематизации и описанию нотных изданий духовной музыки.

Ключевые слова: Киево-Печерская Лавра, литургическая музыка, богослужбное пение, нотно-издательское дело, музыкальное издательство, нотные издания.